

Ποιες είναι οι πιθανότητες επιβίωσης της αρμανικής (βλάχικης); Επιστημάνσεις σχετικά με την απώλεια και τη διατήρηση μιας γλώσσας

Thede Kahl

Friedrich-Schiller-Universität Jena &
Österr. Akademie der Wissenschaften, Wien

ABSTRACT

Of the four living varieties of Balkan or Southeast European Romance –Daco-Romanian, Aromanian, Megleno-Romanian and Istro-Romanian– only Daco-Romanian has been able to form a national language. Despite a written tradition dating back to the 18th century, most Aromanians today do not write their language. Due to the smaller number of speakers, the situation of Megleno-Romanian and Istro-Romanian is even more difficult. According to UNESCO (1999), (Daco-)Romanian is classified as not endangered, Aromanian as endangered and Istro- and Megleno-Romanian as seriously endangered. The paper analyzes the impact of the following factors on Aromanian preservation: lifestyle and patterns of settlement, intensity of the contact, religion, linguistic prestige, code function of minority languages, and economic dependencies.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: αρμανική, διάλεκτος, γλωσσικός θάνατος, μειονοτική γλώσσα

1. Πώς και γιατί πεθαίνουν οι γλώσσες;

Η ισχυρή επίδραση μιας επίσημης κωδικοποιημένης γλώσσας μπορεί να αποβεί μοιραία για το σημασιολογικό βάθος, την εκφραστική δύναμη και το λεξιλόγιο άλλων μη κωδικοποιημένων γλωσσών. Αυτό μπορεί να συμβεί με τις γλώσσες ολιγομελών κοινοτήτων, τις λεγόμενες μειονοτικές γλώσσες. Το γλωσσικό ιδίωμα που μιλιέται, ιδίως από τους νεότερους, αποδεικνύεται με τον καιρό αδύναμο να ενσωματώσει στην οικεία μορφολογία τις δάνειες λέξεις. Γλώσσες που έχουν κωδικοποιηθεί και βρήκαν μια θέση στη διοίκηση, το εκπαιδευτικό σύστημα και τα μέσα ενημέρωσης έχουν πολύ μεγαλύτερες πιθανότητες επιβίωσης από εκείνες τις μειονοτικές γλώσσες που δεν ανέπτυξαν με επάρκεια το γραπτό λόγο. Όσο η θεσμική στήριξη μιας γλώσσας συμβάλλει στην καλλιέργειά της, άλλο τόσο η παραμέληση, η καταπίεση και η απαγόρευση οδηγούν στην απώλειά της. Υπάρχουν ωστόσο περιπτώσεις όπου το τέλος γλωσσών και διαλέκτων επέρχεται χωρίς την εσκεμμένη παρεμβολή του κρατικού παράγοντα. Η αλλαγή του κοινωνικού καθεστώτος και η παγκοσμιοποίηση επιφέρουν μεταβολές στην ταυτότητα και τον πολιτισμό που έχουν τον αντίκτυπό τους και στη γλώσσα. Οι μικρές γλώσσες περιορίζονται τότε –σε συνάρτηση με την ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο όσων τις μιλούν, τη γεωγραφική θέση του οικισμού όπου διαμένουν και την τοπική εθνοτική αναλογία– σε ιδιώματα εντός του οικογενειακού κύκλου.

Εκτιμάται πως ένας ικανός αριθμός των γλωσσών και των διαλέκτων που μιλιούνται σήμερα θα έχουν αφανιστεί πριν από το πέρας του νέου αιώνα. Η διεθνής βιβλιογραφία περιγράφει την έννοια του *γλωσσικού θανάτου* (αγγλ. language death, γερμ. Sprachtod) ως μία διαδικασία που αρχίζει πολύ πριν από τον πλήρη αφανισμό μιας γλώσσας (Thomason 2001: 223-225). Γι' αυτό ακριβέστερη θα ήταν μάλιστα η έκφραση *αργός γλωσσικός θάνατος* (αγγλ. disappearance of language, γερμ. Sprachschwinden). Για την περιγραφή της απώλειας των μικρών γλωσσών στηριζόμαστε στη σχετική θεωρία του Sasse (1992: 19), που μελέτησε τα αρβανίτικα της Ελλάδας, καθώς και στην έρευνα της Dorian (1981) για τα κελτικά του Ανατολικού Sutherland στη Σκωτία, που προβλέπει τρία στάδια. Το πρώτο στάδιο σχετίζεται με εξωτερικούς παράγοντες που συνέβαλαν στην άνιση κατανομή των διαφόρων γλωσσών στο χώρο. Εξαιτίας της ασκείται πίεση στον πληθυσμό που μιλά τη μικρότερη γλώσσα. Ο πληθυσμός αυτός υιοθετεί μειονεκτική στάση απέναντι στη γλώσσα του και είναι έτοιμος να αποδεχθεί, ή και επιλέγει συνειδητά, τη γλώσσα της πλειονότητας σε βάρος της μητρικής.

Σε ένα δεύτερο στάδιο οι ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες υπαγορεύουν την υποχώρηση της μιας ή της άλλης γλώσσας μιας ορισμένης κοινωνίας. Οι άνθρωποι επιλέγουν ανάλογα με την κατάσταση, τότε και με ποιον μιλούν ποια γλώσσα. Ο αυξανόμενος

στιγματισμός της λιγότερο χρησιμοποιούμενης γλώσσας κάνει τη μειονότητα να μαθαίνει και να μιλά καλύτερα τη γλώσσα της πλειονότητας. Η χρήση της γλώσσας της πλειονότητας επεκτείνεται σε τόσους τομείς της ζωής, ώστε καθίσταται αναγκαία και για τη μειονότητα. Ως συνέπεια αυτού οι γονείς δεν είναι πλέον σε θέση να μεταδώσουν τη μικρότερη εθνοτική γλώσσα στα παιδιά τους. Η χρήση της περιορίζεται μεταξύ των ηλικιωμένων. Η γλώσσα της πλειονότητας υποκαθιστά βαθμιαία την παλαιά μητρική γλώσσα σε κάθε περιοχή της κοινωνικής ζωής όπου η τελευταία επιβίωσε. Η γλώσσα της μειονότητας πρακτικά εξαφανίζεται από την καθημερινότητα των ανθρώπων. Μόνο ένας μικρός αριθμός ατόμων διατηρεί κάποιες γνώσεις, κατά κανόνα συγκεκριμένες εκφράσεις που χρησιμοποιούνται συνθηματικά ή, σε περίπτωση που οι θρησκείες της μειονότητας και της πλειονότητας είναι διαφορετικές, χρησιμοποιούνται για τον χαρακτηρισμό θρησκευτικών ζητημάτων.

Στο τρίτο στάδιο παρατηρείται απώλεια λεξιλογίου και αδυναμία παραγωγής λέξεων στους τομείς όπου έχει επικρατήσει η γλώσσα της πλειονότητας. Ακόμη κι αν η μειονοτική γλώσσα διατηρείται σε ορισμένους τομείς, είναι βέβαιο ότι ο δανεισμός στοιχείων από τη γλώσσα της πλειονότητας θα συνεχισθεί. Όσο τελειοποιούνται οι γνώσεις των ομιλητών της μειονοτικής γλώσσας στην επίσημη γλώσσα, τόσο εντείνεται το φαινόμενο του δανεισμού λέξεων (borrowing), καθώς και συντακτικών και μορφολογικών δομών. Με τη διακοπή της μετάδοσης της γλώσσας στα παιδιά γίνεται αναπόφευκτη η προοδευτική συρρίκνωσή της και μεταξύ των ενδιάμεσων ομιλητών (semi-speakers). Στην περίπτωση που η μειονοτική γλώσσα κατείχε κάποια θέση στο θρησκευτικό ή κοινωνικό γίγνεσθαι της κοινότητας, λέξεις και φράσεις της θα διασωθούν από τον ολοκληρωτικό αφανισμό. Μετά το θάνατο της μειονοτικής γλώσσας η μονόγλωσση πλέον κοινωνία θα διασώσει στο γλωσσικό ιδίωμα της κυρίαρχης γλώσσας κάποια στοιχεία από τη γλώσσα που χάθηκε.

Παραδείγματα σημασιολογικής συρρίκνωσης μεμονωμένων λέξεων (Labov 1976: 237) δίνουν το μέτρο φθοράς της γλώσσας σε προχωρημένο στάδιο. Λεξιλογικά δάνεια υπάρχουν βέβαια σε όλες τις γλώσσες (Sandfeld 1930, 1968²). Τα παραδείγματα εκατέρωθεν δανεισμού στο εξειδικευμένο επαγγελματικό λεξιλόγιο (π.χ. Kahl 2007) επιβεβαιώνουν εξάλλου ότι οι επιρροές μεταξύ των γλωσσών είναι αμοιβαίες.

Η ταχύτητα της φθοράς και τελικά του θανάτου μιας γλώσσας εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες:

α) Τρόπος οργάνωσης της ζωής και τρόπος οίκησης. Εάν εξετάσει κανείς το φαινόμενο της γλωσσικής μεταβολής και του γλωσσικού θανάτου ορισμένων γλωσσών διαχρονικά, θα διαπιστώσει ότι αυτό συνδέεται με την εγκαθίδρυση του εθνικού κράτους και την επιβολή γλωσσικής ομοιομορφίας, την καθιέρωση του εκπαιδευτικού συστήματος στην εθνική γλώσσα, την αυξανόμενη αστυφιλία, την εκβιομηχάνιση και τις οικονομικές εξελίξεις, ιδιαίτερα στο χώρο των μέσων επικοινωνίας. Η πρόοδος που σημείωσαν οι επίσημες εθνικές γλώσσες υπήρξε συνάρτηση των διαφορετικών συνθηκών που επικρατούσαν σε κάθε χώρα και της κρατικής ιδεολογίας. Οι εξελίξεις σε βάρος των τοπικών γλωσσών επιταχύνθηκαν από τις μετεγκαταστάσεις πληθυσμού, τους μικτούς γάμους και τη διάλυση παραδοσιακών κοινοτήτων ή επιβραδύνονταν, ανάλογα με την περίπτωση, εξαιτίας της προσκόλλησης πολλών ανθρώπων στον παραδοσιακό τρόπο ζωής (καλλιέργεια της γης, κτηνοτροφία).

Γλώσσες μικρών εθνοτικών ομάδων αντέχουν σήμερα, παρά την παγκοσμιοποίηση και την παντοδυναμία της τηλεόρασης και των άλλων μέσων επικοινωνίας σε περιοχές που βρίσκονται μακριά από αστικά κέντρα. Οι κοινότητες αυτές φαίνεται πως δεν έχουν επηρεαστεί καθοριστικά από το γραπτό πολιτισμό. Κυρίως στην ειδική ορολογία το λεξιλόγιο παραμένει ακέραιο, ενώ δεν παρατηρούνται πολλοί γλωσσικοί νεωτερισμοί παρά την είσοδο της τεχνολογίας στην καθημερινότητα των ανθρώπων. Το επίπεδο γνώσης της εθνοτικής γλώσσας διαφέρει από άτομο σε άτομο, ανάλογα με την εμπλοκή του καθενός στο εκάστοτε παραδοσιακό επάγγελμα.

Στις περιπτώσεις πληθυσμών που μετακινούνταν για οικονομικούς και επαγγελματικούς λόγους (σινάφια μαστόρων, νομάδες κτηνοτρόφοι) παρατηρούμε διατήρηση των παραδόσεων και της γλώσσας εντός της κοινότητας. Αυτό αλλάζει όταν οι πληθυσμοί αυτοί εγκαθίστανται μόνιμα σε ένα τόπο. Τότε εμφανίζονται έτοιμοι να εγκαταλείψουν τον τοπικό πολιτισμό και στρέφονται προς ένα πολιτισμό με μεγαλύτερο κύρος (βλ. παρακάτω τον τέταρτο παράγοντα). Καθοριστικός για τη διαμόρφωση της γλώσσας μπορεί να είναι ο αστικός πολιτισμός, τον οποίο συχνά προσλαμβάνουν οι αγροτικοί πληθυσμοί.

β) Ένταση της επαφής και αφομοίωση. Σύμφωνα με τον Sala (1997: 33), σε περιοχές με μικτό εθνολογικά πληθυσμό η γλωσσική επαφή μεταξύ των ετερόγλωσσων ομάδων είναι άμεση και επηρεάζει τη γλωσσική εξέλιξη, σε αντίθεση με τις έμμεσες επαφές που οφείλονται σε οικονομικές ή πολιτικές σχέσεις. Εξαρτήσεις κοινωνικού ή οικονομικού περιεχομένου δημιουργούν τις προϋποθέσεις κοινής ή τουλάχιστον παρόμοιας έκφρασης στο λαϊκό πολιτισμό. Μεμονωμένες έννοιες έχουν την ίδια σημασία σε διαφορετικές μεταξύ τους γλώσσες και τουλάχιστον στις περιπτώσεις οικονομικού ενδιαφέροντος ευνοούν την επικοινωνία μεταξύ των αρχικά ετερόγλωσσων ομάδων. Όσο έντονη (άμεση) είναι η γλωσσική επαφή, τόσο μεγαλύτερος γίνεται ο αριθμός των εκατέρωθεν γλωσσικών δανείων και κατά συνέπεια αυξάνεται η ομοιότητα.

Η σχέση μεταξύ νεωτεριστικών και συντηρητικών στοιχείων στη γλώσσα μιας εθνοτικής ομάδας έχει αντίκτυπο στη δημογραφική της εξέλιξη. Η διατήρηση ή όχι του χαρακτήρα της ομάδας είναι και θέμα επιλογής στα ζητήματα της γλώσσας. Συντηρητικές τάσεις είναι πολλές φορές σημάδι συνειδητής εσωστρέφειας. Συνήθως παρατηρούνται στη γλώσσα μιας εθνοτικής ομάδας που έπρεπε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες επικοινωνίας ενός πολυεθνοτικού περιβάλλοντος και διέτρεχε συνεχώς τον κίνδυνο γλωσσικής αφομοίωσης.

Η παράλληλη ύπαρξη ισότιμων γλωσσών οδηγεί κατά κανόνα σε αμοιβαία σύγκλιση (διγλωσσία, Sprachbund). Η πρωτοκαθεδρία μίας και μόνο γλώσσας στην εκπαίδευση και τη διοίκηση αντίθετα οδηγεί στο περιθώριο τα μη κωδικοποιημένα ιδιώματα και επιφέρει την αφομοίωση. Έχει παρατηρηθεί ότι δύο ή περισσότερες διαφορετικές μεταξύ τους γλώσσες, που όμως συνυπάρχουν εντός του ίδιου κοινωνικού συστήματος, εμφανίζουν με τον καιρό τάσεις σύγκλισης. Η ίδια γλώσσα εντός διαφορετικών κοινωνικών συστημάτων εξελίσσεται διαφορετικά, σε αντιστοιχία με το εκάστοτε κοινωνικό σύστημα (Gumperz 1982: 66, 99).

γ) Θρησκεία. Η επιβίωση τοπικών και μειονοτικών γλωσσών συνδέεται και με τη θρησκευτική κατανομή ή το βαθμό θρησκευτικότητας των ανθρώπων που τις μιλούν. Γενικά παρατηρείται ευκολότερη ταύτιση με εκείνες τις ομάδες ανθρώπων που ανήκουν στην ίδια θρησκεία. Ο Hamp (1978: 155-162) διαπιστώνει ότι όσο σαφέστερη είναι η θρησκευτική διάκριση της ομάδας που μιλά μια μειονοτική γλώσσα από την υπόλοιπη κοινωνία, τόσο μεγαλύτερες είναι οι πιθανότητες επιβίωσης της γλώσσας αυτής. Η θρησκεία αποδεικνύεται διαχρονικά ως ένας καθοριστικός παράγοντας για την κοινωνιογλωσσική εξέλιξη. Σε χώρες όπου η θρησκεία συμβάλλει στη διαδικασία της κοινωνικής ολοκλήρωσης, όσες ομάδες διαφέρουν γλωσσικά από την πλειονότητα, αλλά μοιράζονται μαζί της το θρησκευτικό δόγμα, τείνουν προς τη γλωσσική αφομοίωση, πράγμα που δεν συμβαίνει εκεί που οι μειονότητες έχουν διαφορετική θρησκεία.

δ) Κύρος της γλώσσας. Οι άνθρωποι που μιλούν μια φθίνουσα γλώσσα αποφεύγουν όσους γλωσσικούς τύπους τυγχάνουν «αρνητικής αξιολόγησης από κοινωνιογλωσσική άποψη» και προτιμούν εκείνους που έχουν μεγαλύτερο κύρος (Hamp 1989: 197-201). Σε πολλές περιπτώσεις άνθρωποι που ζουν και εργάζονται στην ύπαιθρο εκφράζουν μειονεξία έναντι του σύγχρονου αστικού ύφους. Η πολιτιστική κληρονομιά του αγροτικού κόσμου απαξιώνεται και οι άνθρωποι είναι έτοιμοι να υιοθετήσουν «μοντέρνες γλώσσες». Η εικόνα μιας γλώσσας για τους ανθρώπους που τη μιλούν είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων, όπως η ψυχολογία και η κρίση τους ή η ορθότητα, η παλαιότητα και η καθαρότητα της γλώσσας

αυτής. Ιδίως οι δύο τελευταίοι παράγοντες, ως πραγματικότητα ή ιδανικό, βαρύνουν στην εκτίμηση που χαίρει μια γλώσσα. Ακόμη και στα τέλη του 19ου αιώνα οι μειονοτικές γλώσσες συνήθως χαρακτηρίζονταν ως μικτά ιδιώματα και αποτελέσματα υβριδισμού (Kremnitz 1994²: 21). Η δυσάρεστη αυτή φήμη τις συνοδεύει ακόμη και σήμερα. Ορισμένοι άνθρωποι θεωρούν τη διγλωσσία μειονέκτημα.

Η αρνητική στάση της νέας γενιάς απέναντι στη γλώσσα των πατέρων τους οδηγεί τελικά τη μειονοτική γλώσσα σε εξαφάνιση. Οι Dressler και Wodak-Leodolter (1977: 33-44) εξηγούν πώς αρνητικά στερεότυπα και προκαταλήψεις επιβαρύνουν τα μέλη μιας μειονότητας με το αίσθημα της κατωτερότητας. Άνθρωποι που δυσανασχετούν με το φύλο, την εθνοτική καταγωγή ή την εμφάνισή τους καταφεύγουν στην εύκολη λύση της απαξίωσης της γλώσσας τους.

ε) Συνθηματική λειτουργία των μειονοτικών γλωσσών. Παρά το μειωμένο τους κύρος πολλές μειονοτικές γλώσσες επιβιώνουν και μάλιστα χαρακτηρίζουν συγκεκριμένες περιστάσεις επικοινωνίας. Η εξήγηση του φαινομένου βρίσκεται στη συνθηματική λειτουργία και τη σημασία τους ως γλωσσών του οικογενειακού κύκλου. Έτσι παραμένουν ζωντανές σε περιπτώσεις καθημερινού λόγου, όπως η προφορική διήγηση, το κουβέντιασμα, ο χαιρετισμός σε στενό κύκλο, το τραγούδι και η παροιμία.

Οι μειονοτικές γλώσσες μπορούν κατά συνέπεια να χρησιμοποιούνται ως:

- γλωσσικός κώδικας αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της κοινότητας αντί της επίσημης γλώσσας που είναι ο κώδικας ισχύος (power code),

- μέσο οριοθέτησης απέναντι σε ανθρώπους που δεν γνωρίζουν τη γλώσσα. Η συγκεκριμένη λειτουργία της τοπικής γλώσσας (cryptolalic function) προσφέρει στα μέλη της ομάδας προστασία από φημολογίες και κακοήθειες, όπως έδειξε ο Kazazis (1976: 50) με την εργασία του για τα αρβανίτικα της Κορινθίας. Η σημασία της λειτουργίας αυτής υποχωρεί μεταξύ των νέων και διατηρούνται μονάχα σύντομες φράσεις χαιρετισμού.

- εμβληματικό μέσο και σύμβολο καταγωγής από συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα. Κατά περίπτωση η γνώση της μειονοτικής γλώσσας αποκρύπτεται ή τονίζεται έναντι των ξένων.

- επαγγελματική και συνθηματική γλώσσα. Ράφτες, χτίστες κι άλλες συντεχνίες μαστόρων και τεχνητών, καθώς και ζητιάνοι και κλέφτες χρησιμοποιούσαν έναν κώδικα για τη μεταξύ τους επικοινωνία που παρέμενε ακατάληπτος στους μη μνημένους. Σε περιστάσεις πολιτικής ανασφάλειας συνηθιζόταν ακόμη η χρήση δανεικών λέξεων από άλλες γλώσσες για να μην καταλαβαίνουν οι απ' έξω.

στ) Εξαρτήσεις οικονομικού χαρακτήρα. Η γλώσσα των μειονοτικών ομάδων μπορεί να επηρεάζεται από την ένταξή τους σε κρατικά μορφώματα και αυτών με τη σειρά τους σε διεθνείς συμμαχίες, οικονομικές ενώσεις, πολιτικά και ιδεολογικά στρατόπεδα. Γλώσσες και διάλεκτοι χωρίς σημαίνοντα οικονομικό ρόλο εντός αυτών των ενοτήτων δυσκολεύονται να σταθούν εκτός τοπικού και οικογενειακού πλαισίου. Προτεραιότητα αποκτά πολύ γρήγορα η γλώσσα της καθημερινής βιοπάλης και του ατομικού οικονομικού κέρδους. Αυτή η γλώσσα υποκαθιστά με τον καιρό και ανάλογα με την περίπτωση τις μικρότερες γλώσσες. Οι άνθρωποι σκέφτονται συνήθως ωφελιμιστικά και καθορίζουν τη γλωσσική τους συμπεριφορά ανάλογα με την αποδοτικότητα του γλωσσικού οργάνου. Συνεπώς, ο γλωσσικός θάνατος μπορεί να θεωρηθεί ως το τέρμα ενός μεγάλου δρόμου ανταγωνισμού μεταξύ δύο γλωσσών για την καλύτερη εξυπηρέτηση των οικονομικών αναγκών των ανθρώπων.

2. Σε ποιο στάδιο βρίσκεται σήμερα η αρμανική (βλάχικη);

Από τις σήμερα ομιλούμενες νεολατινικές γλώσσες των Βαλκανίων –ρουμανικά, αρμανικά, μογλενοβλάχικα και ιστρορουμανικά– μόνο τα ρουμανικά έχουν θέση επίσημης εθνικής γλώσσας. Τα αρμανικά δεν χρησιμοποιούνται από τους περισσότερους Βλάχους ως γραπτή γλώσσα, παρόλο που τον 18ο αιώνα είχε αρχίσει να δημιουργείται γραπτή παράδοση. Η περίπτωση των μογλενοβλάχικων και των ιστρορουμανικών ως γραπτών γλωσσών είναι

ακόμη πιο επισφαλής εξαιτίας του μικρού αριθμού μελών καθεμιάς ομάδας. Σύμφωνα με την UNESCO (1999), τα ρουμανικά χαρακτηρίζονται ως *μη απειλούμενη γλώσσα*, τα αρμανικά ως *απειλούμενη γλώσσα* και η μογλενοβλαχική και η ιστορορουμανική ως *ιδιαίτερα απειλούμενες γλώσσες*.

Οι Αρμάνοι είναι η πολυπληθέστερη λατινόφωνη ομάδα νότια του Δούναβη – σύμφωνα με εκτιμήσεις υπάρχουν μέχρι και μισό εκατομμύριο δυνητικοί χρήστες της γλώσσας. Οι δράσεις που αναλαμβάνονται στην περιοχή υπέρ της γλώσσας επιτρέπουν αισιόδοξες εκτιμήσεις για τη διατήρησή της, τουλάχιστον κατά τόπους. Το πρόβλημα των Αρμάνων στα Βαλκάνια φαίνεται πως είναι πολιτικής φύσης και έχει εύστοχα ονομασθεί από τον Αβέρωφ-Τοσίτσα (1948) «κουτσοβλαχικό ζήτημα» και από τον Reyfuss (1974) «αρμανικό ζήτημα»: οι Αρμάνοι διεκδικούνται από πολύ παλιά από τις πλειονότητες των κρατών στα οποία ζουν και εργάζονται ως κομμάτι του εκάστοτε συνόλου. Ο σπουδαίος τους ρόλος στην ιστορία, την πολιτική και την οικονομία των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης από τη μία πλευρά και η σε σχέση με τον αριθμό τους μεγάλη διασπορά στο χώρο από την άλλη τούς θέτει προ διλήμματος: Πώς μπορεί να ονομάσει κανείς μειονοτικό τον Γεώργιο Σίνα στην Ελλάδα, τον Pitu Guli στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας ή τον Andrei Şaguna στη Ρουμανία, όταν ήδη θεωρούνται εθνικοί ήρωες σε καθεμία από αυτές τις χώρες. Το εγχείρημα συνοδεύεται παντού από μεγάλη αντίδραση.

Τα αρμανικά χαίρουν μόνο στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας καθεστώς θεσμικής προστασίας ως μειονοτική γλώσσα. Γι' αυτό και οι περισσότερες αρμανικές δραστηριότητες παρατηρούνται σε αυτή τη χώρα (τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά προγράμματα, σχολικό μάθημα κ.λπ.). Σε Αλβανία και Ελλάδα τα αρμανικά είναι γλώσσα συναναστροφής ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων, δεν έχουν όμως καμία θέση στα εκπαιδευτικά προγράμματα ή την εκκλησία (με την εξαίρεση προαιρετικής διδασκαλίας της αρμανικής στη Dinqakë της Αλβανίας). Σε Σερβία, Βουλγαρία και Ρουμανία οι Αρμάνοι αποτελούν ολιγάριθμες κοινότητες μεταναστών. Στην τελευταία χώρα η καθεστωτική αλλαγή έφερε μετά το 1990 τη θεσμοθέτηση ραδιοφωνικών προγραμμάτων και την προαιρετική διδασκαλία της γλώσσας σε δύο σχολεία στο Βουκουρέστι και στην Κωνσταντία.

Σε σχέση με τους παράγοντες που αφορούν στη φθορά και την απώλεια της γλώσσας η θέση της αρμανικής περιγράφεται ως εξής:

α) Τρόπος οργάνωσης της ζωής και τρόπος οίκησης. Η εγκατάλειψη του παραδοσιακού τρόπου οικονομικής οργάνωσης που στηριζόταν στη νομαδική κτηνοτροφία επιτάχυνε πολύ τη γλωσσική αφομοίωση. Οι παλιές κλειστές ποιμενικές κοινωνίες μετασηματίστηκαν ως ένα βαθμό σε κοινωνίες με αστικά χαρακτηριστικά και πολλούς μικτούς γάμους. Η διασπορά των αρμανικών οικισμών ευνόησε επίσης την απορρόφηση των Αρμάνων από τις κατά τόπους πλειονότητες. Οι απομακρυσμένες μεταξύ τους οικιστικές νησίδες διέκοψαν τους παλαιούς δεσμούς και προσανατολίστηκαν στους άμεσους γείτονες τους, που όμως ήταν αριθμητικά πολύ ισχυρότεροι. Η γεωγραφική και οικιστική ασυνέχεια των αρμανικών κοινοτήτων αντιστοιχεί και σε γλωσσική ασυνέχεια: οι δύο βασικές αρμανικές διάλεκτοι, *rrãmãnești* (αρβανιτοβλάχικα, φαρσερώτικα) και *armãnești* (αρμανικά της Πίνδου), απαντούν εξίσου διάσπαρτα και ακανόνιστα στο χώρο. Χωριά που απέχουν εκατοντάδες χιλιόμετρα μεταξύ τους μιλούν την ίδια σχεδόν διάλεκτο, ενώ άλλα που γειτονεύουν μιλούν πολύ διαφορετικά. Η διεύρυνση της μόνιμης εγκατάστασης συνέβαλε σε ευκολότερη πρόσβαση στους μηχανισμούς της εκπαίδευσης και της διοίκησης, αλλά και στη ραγδαία αφομοίωση είτε από τους ήδη εξαστισμένους ελληνόφωνους, είτε από τους αγροτικούς ρουμανόφωνους μόνιμα εγκατεστημένους πληθυσμούς.

β) Ένταση της επαφής και αφομοίωση. Η κατ' εξοχήν εξειδίκευση των Αρμάνων στη νομαδική κτηνοτροφία και η δραστηριοποίησή τους στο εμπόριο και τις μεταφορές προσέδιδε μεγάλη κινητικότητα στον τρόπο ζωής τους. Ειδικότερα, οι έμποροι περνούσαν τον περισσότερο χρόνο μακριά από τις περιοχές που μιλιόταν η γλώσσα τους. Με τον καιρό η

εξάρτηση από τις ελληνικές αγορές γινόταν μεγαλύτερη. Η χρήση της γλώσσας στο χώρο της οικογένειας από τρεις γενιές ανθρώπων οδηγεί σε καταστασιακή εναλλαγή κώδικα (situational code switching), ενώ η έκταση που λαμβάνει η συνομιλιακή εναλλαγή κώδικα (conversational code switching) (Gumperz 1982) είναι συνάρτηση της εθνοτικής και πολιτικής ταυτότητας του χρήστη της γλώσσας. Κατά την επαφή με άλλους λαούς χρησιμοποιείται η εκάστοτε επίσημη γλώσσα του κράτους. Σήμερα η αρμανική δεν έχει θέση στην επικοινωνία μεταξύ Αρμάνων και μη Αρμάνων, αλλά έχει περιοριστεί στις ενδοοικογενειακές ή ενδοκοινοτικές επαφές.

γ) Θρησκεία. Σημειώνουμε ότι οι πιθανότητες επιβίωσης μιας γλώσσας είναι μεγαλύτερες όταν η κοινότητα που τη μιλά έχει διαφορετικό θρήσκευμα από την κοινωνία που την περιβάλλει. Στην περίπτωση της Αλβανίας μπορούμε συνεπώς να εικάσουμε ότι η θρησκευτική διαφορετικότητα των Αρμάνων έναντι της μουσουλμανικής πλειονότητας στη χώρα θα ευνοήσει τη διατήρηση της γλώσσας. Αντίθετα, η παραδοσιακή λειτουργία του ορθόδοξου δόγματος ως παράγοντα εθνικής ολοκλήρωσης στην Ελλάδα ενισχύει την αφομοιωτική διαδικασία. Το ίδιο ισχύει και για τις άλλες βαλκανικές χώρες με πλειονότητα ορθόδοξου πληθυσμού.

δ) Κύρος της γλώσσας. Τα αρμανικά χαρακτηρίζονται υποτιμητικά από τους ίδιους τους Αρμάνους, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, ως μικτό ιδίωμα διαφόρων γλωσσών (Bastardisierung). Το επιχείρημα αυτό είναι και το συνηθέστερο όταν γίνεται λόγος για το πόσο άχρηστη ή άσκοπη είναι η εκμάθησή τους. Η υπόθεση ότι η αρμανική θα ήταν εμπόδιο στην εκμάθηση της ελληνικής, της αλβανικής κ.ο.κ. οδήγησε κατά το παρελθόν στην εγκατάλειψή της. Και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό που σήμερα όλοι οι Αρμάνοι μιλούν καλύτερα τις επίσημες εθνικές γλώσσες από τη δική τους. Η μεγάλη προθυμία υιοθέτησης της ελληνικής στην περίπτωση των Αρμάνων της Ελλάδας συνδέεται με τη δημόσια εικόνα της γλώσσας τους. Έτσι, η αρμανική δεν θα έχει καμία πιθανότητα επιβίωσης στη χώρα αυτή εάν δεν ανακτήσει άμεσα την αυτοεκτίμησή της και δεν προστατευθεί από τους ίδιους τους χρήστες της. Τα αρμανικά έχουν μεγαλύτερο κύρος στην κοινωνία της γειτονικής Αλβανίας. Παρ' όλη τη μεγάλη διασπορά των αρμανικών κοινοτήτων στη χώρα αυτή, οι πιθανότητες επιβίωσης της γλώσσας είναι συνεπώς μεγαλύτερες εάν ενισχυθεί κατάλληλα. Στη Ρουμανία εκδηλώνεται κάποια συμπάθεια υπέρ της αρμανικής, καθώς οι Αρμάνοι, παρ' όλη τη γεωγραφική απόσταση που χωρίζει τις κοιτίδες τους από τη χώρα αυτή, θεωρούνται ως φορείς στοιχείων της ρουμανικής πολιτιστικής ταυτότητας. Αυτό ακριβώς όμως εμποδίζει και την αποδοχή του αιτήματος για την αυτόνομη ύπαρξη της αρμανικής. Εξάλλου η πολιτική διασύνδεση των Αρμάνων με τους αντικομμουνιστές Λεγεωνάριους του Μεσοπολέμου της Ρουμανίας επηρεάζει ακόμη και σήμερα τη δημόσια εικόνα των Αρμάνων. Σε όλα τα Βαλκάνια άλλωστε οι Αρμάνοι συνδέονται στερεοτυπικά με τους «τσομπάνους». Το στερεότυπο συμπεριλαμβάνει και μια απλή και φτωχή γλώσσα με χωριάτικη προφορά και υπονομεύει την αυτοεκτίμηση των Αρμάνων.

ε) Συνθηματική λειτουργία των μειονοτικών γλωσσών. Η γλωσσική διαφορετικότητα μπορεί να χρησιμοποιηθεί συνειδητά από τους δίγλωσσους για την οριοθέτηση της ομάδας τους (Sachdev & Giles 2004: 358). Ωστόσο, τα αρμανικά έχουν χάσει κάθε σημασία για την οικονομική ζωή και υποχωρούν ακόμη και στο στενό οικογενειακό κύκλο. Συνέπεια αυτού είναι πως καμία από τις συνθηματικές λειτουργίες που περιγράφηκαν παραπάνω δεν αφορά σε τέτοιο βαθμό τα αρμανικά, ώστε να κάνει τη γλώσσα απαραίτητη στους δυνητικούς χρήστες της. Για να ξαναγίνει η γλώσσα ελκυστική, έστω ως συνθηματική, θα πρέπει να βελτιωθεί η αυτοεκτίμηση της γλωσσικής κοινότητας.

στ) Εξαρτήσεις οικονομικού χαρακτήρα. Βασική αιτία της υποχώρησης της αρμανικής είναι η μη χρησιμότητα της γλώσσας στην οικονομική ζωή. Η χρήση της δεν προσφέρει κανένα πλεονέκτημα κατά την εξάσκηση των σύγχρονων επαγγελματιών. Στις περισσότερες αρμανικές κοινότητες σήμερα η σχέση ηλικίας των κατοίκων και χρήσης της γλώσσας έχει

ως εξής: Άτομα άνω των 60 ετών μιλούν καλά τα αρμανικά, κατά κανόνα μαζί με την επίσημη γλώσσα. Άτομα άνω των 40 ετών καταλαβαίνουν ή είναι δυνητικοί χρήστες της γλώσσας αυτής. Οι νεότεροι ξεκινούν την επαγγελματική τους ζωή χωρίς να γνωρίζουν καθόλου τη γλώσσα. Υπάρχουν οικογένειες όπου οι γηραιότεροι μιλούν σπαστά την επίσημη εθνική γλώσσα, ενώ τα νεότερα τους μέλη δεν γνωρίζουν καθόλου τη μειονοτική γλώσσα. Σπάνια πια γίνεται η εκμάθησή της στη νηπιακή ηλικία και συνεπώς δεν μπορεί καν να θεωρηθεί ως μητρική. Στην πραγματικότητα δεν μπορούμε να μιλάμε ούτε και για διγλωσσία όπως αυτή υπήρχε παλιά. Η πάλαι ποτέ μητρική έχει περιοριστεί αποκλειστικά στο χώρο της οικογένειας και μάλιστα ως δεύτερη γλώσσα. Τα αρμανικά δεν διαθέτουν πουθενά σήμερα αφομοιωτική ικανότητα έναντι άλλων γλωσσών. Αυτό συνέβαινε πιθανώς έως τον 18ο αιώνα σε εύπορες ορεινές κοινότητες Αρμάνων. Η συχνότητα των επικαλύψεων με μια διαφορετική γλώσσα είναι αντιστρόφως ανάλογη προς το μορφωτικό επίπεδο των ανθρώπων. Συνεπώς, δεν αργεί το στάδιο της πλήρους αφομοίωσης από την εκάστοτε επίσημη γλώσσα, στην οποία μάλιστα εκτυλίσσεται η οικονομική ζωή, με όλες τις γλωσσικές (Haarmann 1979: 284 κ.εξ.) και άλλες συνέπειες για τα αρμανικά.

Η σημερινή συζήτηση σχετικά με τους Αρμάνους και τη γλώσσα τους περιστρέφεται γύρω από τρία μεγάλα ζητήματα. Το πρώτο ζήτημα είναι αν οι Αρμάνοι αποτελούν μειονότητα ή μέλη του εκάστοτε έθνους. Εάν συμβαίνει το δεύτερο, ποια χώρα δικαιούται να προβάλλεται ως πατρίδα τους; Κατά το παρελθόν το ρουμανικό κράτος προσπάθησε να στήσει ένα δίκτυο ρουμανικών σχολείων στις αρμανικές κοινότητες της νότιας Βαλκανικής. Η αρχή έγινε στη δεκαετία του 1860 και μέχρι το 1900 ο αριθμός των σχολείων στη Μακεδονία και την Ήπειρο είχε φτάσει περίπου τα εκατό. Η προσπάθεια προσεταιρισμού των γλωσσικά συγγενών Αρμάνων δεν είχε τελικά μεγάλη απήχηση, επειδή το πρόγραμμα δεν προέβλεπε την καλλιέργεια της αρμανικής αλλά της ρουμανικής. Το θέμα έλαβε διαστάσεις ιδεολογικής αντιπαράθεσης που λειτούργησε μάλιστα προς όφελος του γλωσσικού εξελληνισμού των Αρμάνων. Στα περισσότερα αρμανικά χωριά η πλειονότητα των μαθητών φοιτούσε στα ελληνικά σχολεία. Η ανυποληψία της ρουμανικής μεταξύ των Αρμάνων της Ελλάδας και ο βαθιά ριζωμένος φόβος τους για τη «ρουμανική προπαγάνδα» θα υπονόμει και σήμερα την όποια ρουμανικής προέλευσης προσπάθεια για την τύχη της γλώσσας. Ακόμη και ενέργειες ιδρυμάτων της Δ. Ευρώπης δεν είναι καλοδεχούμενες στην Ελλάδα, όπως άλλωστε δείχνουν και οι συνεχείς διαμαρτυρίες της Πανελλήνιας Ένωσης Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων Ελλάδος (ΠΕΠΣΒ) εναντίον Ευρωπαϊών πολιτικών και επιστημόνων (βλ. <http://vlahos.xan.duth.gr/>). Έχοντας κατά νου αυτές τις αντιδράσεις, πιστεύουμε πως ο διαχωρισμός της αρμανικής από τα ρουμανικά θα της εξασφαλίσει μεγαλύτερες πιθανότητες επιβίωσης.

Το ερώτημα σχετικά με το ποια χώρα θα πρέπει να θεωρείται σημείο αναφοράς για τους Αρμάνους θα πρέπει να απαντηθεί ως εξής: Η διάσωση της αρμανικής είναι πρώτα από όλα υπόθεση των ίδιων των Αρμάνων, αλλά είναι επίσης υποχρέωση κάθε κράτους να κάνει ό,τι είναι απαραίτητο για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς όλων, όσοι ζουν στα εδάφη του. Εάν συνεκτιμήσει κανείς τα αριθμητικά δεδομένα σήμερα αλλά και την ιστορικά αποδεδειγμένη φιλοπατρία και νομιμοφροσύνη των Αρμάνων, δεν συντρέχει για τις χώρες, στις οποίες υπάρχουν αρμανικές μειονότητες, κανένας λόγος για φόβο αλυτρωτισμού. Αντίθετα, θα περίμενε κανείς από τις χώρες αυτές μόνο ενθάρρυνση και ενίσχυση των προσπαθειών των Αρμάνων για τη διατήρηση της γλώσσας τους. Μέσα σε αυτό το πνεύμα θα ευχόμασταν να δούμε τους πολιτικούς της Ρουμανίας και της Ελλάδας, που διακρίνονται για την πολιτική προσεταιρισμού των Αρμάνων αντίστοιχα, να δουν το θέμα της αρμανικής ταυτότητας πιο νηφάλια. Αυτά ισχύουν ακόμη περισσότερο για πολιτικούς των δύο χωρών αρμανικής καταγωγής, που παραδοσιακά ξεπερνούν ακόμη και τους συναδέλφους τους, εκπροσώπους των εκάστοτε πλειονοτήτων, στην προώθηση της πολιτικής της αφομοίωσης των Αρμάνων.

Ένα δεύτερο ζήτημα είναι κατά πόσον τα αρμανικά αποτελούν γλώσσα ή διάλεκτο. Πολλοί ερευνητές θεωρούν τα αρμανικά διάλεκτο της ρουμανικής – ανάμεσά τους πολλοί που έδρασαν ή δρουν στη Ρουμανία, όπως οι Parahagi (1974²), Caragiu Marioteanu (1975, 1977), Saramandu (1984, 2003), Carageani (2002), Turculeț (2002). Ωστόσο, σήμερα κερδίζει έδαφος η τάση εκείνη που βασιζόμενη στην αυτόνομη εξέλιξη της αρμανικής και τις δομικές της διαφορές από τη ρουμανική την εξετάζει ως ξεχωριστή γλώσσα (μεταξύ άλλων, Čerňjak 1990, Bara 2007).

Οι ενστάσεις των Ρουμάνων γλωσσολόγων και πολιτικών σχετικά με την αυτοτέλεια της αρμανικής εντείνονται όσο εδραιώνεται τα τελευταία χρόνια η συνειδητοποίηση των Αρμάνων σχετικά με το χαρακτήρα της γλώσσας τους. Οι αντιπαρατιθέμενοι παραβλέπουν ωστόσο ότι πρόκειται για ζητήματα ορισμού που έγιναν αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης. Στην ευρύτερη περιοχή εύκολα θα βρούμε παραδείγματα επίσημα κωδικοποιημένων γλωσσών που διαφέρουν λιγότερο μεταξύ τους από όσο διαφέρουν τα αρμανικά από τα ρουμανικά (π.χ. τα σλαβομακεδονικά και τα βουλγαρικά), αλλά και διαλέκτους της ίδιας γλώσσας που απέχουν πολύ η μια απ' την άλλη (π.χ. κυπριακά και ποντιακά ελληνικά).

Ως αναγνωρισμένη μειονοτική γλώσσα με μια κοινά αποδεκτή νόρμα η αρμανική θα μπορούσε να έχει μέλλον. Αυτό που απομένει είναι να ληφθούν αποφάσεις σχετικά με τη θέση των διαφόρων διαλέκτων και υποδιαλέκτων της, καθώς και το εύρος της διείσδυσης άλλων γλωσσών. Αυτές θα πρέπει να έχουν δύο κατευθυντήριες γραμμές: τη μελέτη και καταγραφή κάθε σπάνιας γλωσσικής μορφής, αλλά κυρίως την προώθηση μιας κοινής γραπτής γλώσσας, ακόμη και εις βάρος μεμονωμένων διαλέκτων, ως μόνης ικανής συνθήκης για τη διατήρηση και αναγνώριση της αρμανικής.

Τέλος, ένα τρίτο ζήτημα αποτελεί το ποια πρέπει να είναι η ορθογραφία της αρμανικής. Η αρμανική διασώζεται σήμερα στο στενό οικογενειακό κύκλο αλλά, παρά την εμφάνιση γραμματείας από το 18ο αιώνα και εξής, δεν αναπτύχθηκε σε γλωσσικό όργανο γραπτού πολιτισμού. Η γλώσσα δεν παρουσιάζει τη συστηματική κωδικοποίηση που γνωρίζουμε από τις επίσημες εθνικές γλώσσες. Ήδη τα πρώτα γραπτά μνημεία παρέχουν τη μαρτυρία μιας διχογνωμίας: Από τη μια πλευρά, βρίσκονται λόγιοι, όπως οι Δανιήλ Μοσχοπολίτης και Θεόδωρος Καβαλλιώτης, που κατέγραψαν τα αρμανικά με το ελληνικό αλφάβητο και με στόχο την εκμάθηση της ελληνικής. Από την άλλη πλευρά, βρίσκονται οι λόγιοι Μποϊατζής και Γεώργιος Ρόζιας που είχαν συνείδηση της λατινικής καταγωγής της γλώσσας, χρησιμοποίησαν το λατινικό αλφάβητο και γρήγορα ανέπτυξαν ρουμανίζουσες τάσεις. Οι διαφορετικές τάσεις σχετικά με το σύστημα γραφής της αρμανικής συνεχίζονται μέχρι σήμερα και εμποδίζουν τη χάραξη κοινής πορείας. Ωστόσο, το πλήθος των δημοσιεύσεων στα αρμανικά (βλ. Kahl 2005, 2009) επιτρέπει την υπόθεση ότι η γλώσσα έχει περάσει από ένα άγραφο δημόδες όργανο στο στάδιο της κωδικοποίησης. Σημείο μόνιμης τριβής παραμένει η ορθογραφία. Στην Ελλάδα επικρατεί η άποψη πως τα αρμανικά δεν έχουν γραφή και όποιος το αποπειράται με τη χρήση του λατινικού αλφάβητου εκτίθεται ως ρουμανόφιλος. Στη Ρουμανία πάλι εκδηλώνεται αντίδραση, και μάλιστα απόλυτη, σε κάθε προσπάθεια παραλλαγμένης χρήσης του ρουμανικού αλφαβήτου.

Στο ζήτημα της «σωστής» ορθογραφίας φαίνεται λογικό να χρησιμοποιείται το λατινικό αλφάβητο για μια νεολατινική γλώσσα. Στους υποστηρικτές του ρουμανικού αλφάβητου πρέπει να επισημάνουμε ότι η καταγραφή της αρμανικής χωρίς ρουμανικά διακριτικά σημάδια είναι παλαιότερη και ανάγεται στην παράδοση του Μποϊατζή από το 1813. Σε άλλες γλώσσες υπάρχουν παράλληλες δυνατότητες απόδοσης ενός φωνήματος, χωρίς αυτό να γίνεται πολιτικό θέμα. Ας σκεφτεί κανείς ότι η καθιερωμένη γραφή των γερμανικών λέξεων *Maßeinheit*, *Märchen*, *Mörder* και *München* μπορεί για τεχνικούς λόγους να πάρει εναλλακτικά τη μορφή *Masseinheit*, *Maerchen*, *Moerder* και *Muenchen*. Οι Αρμάνοι της Νοτιοανατολικής Ευρώπης δεν έχουν ακόμη επιτύχει τη συναίνεση που θα επέτρεπε την

παράλληλη χρήση των γραφημάτων *ʒ* και *sh*, *ʒ* και *ts*, *n'* και *nj*, *l'* και *lj*. Εάν κατά συνέπεια οι άνθρωποι επιλέγουν να γράφουν τα αρμανικά είτε με τη ρουμανική ορθογραφία, είτε με βάση την παλαιά ορθογραφική πρόταση του Μπόιατζή, είτε με την αλβανική ορθογραφία ή ακόμη και με γράμματα του ελληνικού ή του κυριλλικού αλφαβήτου, όλοι τους έχουν ένα κοινό στόχο: την επιβίωση της αρμανικής και την εδραίωσή της ως γραπτής γλώσσας. Η θέληση για τη διάσωση μιας διαλέκτου ή γλώσσας δεν θα πρέπει να σκοντάφτει σε ζητήματα ορισμού και ονοματοδοσίας. Ένα κοινό, ομοιόμορφο σύστημα γραφής θα ήταν βέβαια το ιδανικό, αλλά συχνά παραβλέπουν ορισμένοι ότι οι επιθέσεις σε πρόσωπα και ομάδες που επιλέγουν εναλλακτική ορθογραφία απομακρύνει από τον πραγματικό στόχο. Η πιο απλή λύση του προβλήματος θα ήταν χωρίς αμφιβολία η επικράτηση της κωδικοποίησης που αποφασίστηκε στη σύνοδο του Μοναστηρίου (Cunia 1999).

Προτεραιότητα πρέπει να γίνει η εξύψωση του κύρους της γλώσσας, η δημόσια εικόνα της και η αυτοπεποίθηση των Αρμάνων που τη μιλούν. Η εργασία θα μπορούσε να ξεκινήσει με την εξοικείωση του ευρέος κοινού με τις αρμανικές εκδόσεις, ιδιαίτερα τα πολύτιμα πρώιμα παραδείγματα γραπτού λόγου από το 18ο και το 19ο αιώνα. Η διάδοσή τους θα κλόνιζε την ανθεκτικότητα ευρέως διαδεδομένων αντιλήψεων σχετικά με τη γλώσσα (λ.χ. «άγραφο, πτωχό ιδίωμα»). Στη συνέχεια, θα μπορούσαν να συνταχθούν σε κοινό σύστημα γραφής διδακτικά εγχειρίδια εκμάθησης της γλώσσας, να ενισχυθεί η διδασκαλία σε προαιρετική βάση και να στηθούν πολιτιστικές εκδηλώσεις (λογοτεχνικοί διαγωνισμοί, λογοτεχνικές βραδιές κ.ά.). Με σκοπό τη μεγαλύτερη απήχηση αυτών των ενεργειών είναι προτιμότερη η δραστηριοποίηση των ντόπιων και όχι η απέξω επιβολή.

4. Προεκτάσεις

Όλες οι προσπάθειες για τη διατήρηση μειονοτικών γλωσσών είναι καλό να γίνονται σε πνεύμα φιλαλήθειας και σεμνότητας. Το άγχος για την τεκμηρίωση μιας κατά το δυνατόν μακράς γραπτής παράδοσης και μιας αρχαίας και ευγενούς ιστορίας των Αρμάνων οδηγεί καμιά φορά σε περίεργα και αμφιλεγόμενα αποτελέσματα. Οι μεταφράσεις της Αγίας Γραφής, της Οδύσσειας, του Σαίξπηρ ή του Γκαίτε στη μία ή την άλλη διάλεκτο, όταν μάλιστα γίνονται χωρίς την απαιτούμενη προσοχή σε γλώσσα και περιεχόμενο, δεν εξυπηρετούν παρά μια ματαιοδοξία. Αρκετές από αυτές τις κινήσεις παραβλέπουν την πραγματικότητα της έλλειψης βασικών έργων (αναγνωστικά, γραμματικές, γεωγραφία, ιστορία), πολύ πιο χρήσιμων για τη στήριξη της γλώσσας. Το συχνά χαμηλό επίπεδο της γλώσσας τέτοιων εκδόσεων αποδεικνύει πόσο βιαστικά είναι τέτοιου είδους ανοίγματα. Αναρωτιέται κανείς ποια είναι η σκοπιμότητα της αρμανικής μετάφρασης της Βίβλου από τον Cunata (UCAM 2004), όταν εξοβελίζεται από αυτή η ελληνικής καταγωγής θρησκευτική ορολογία, που όμως είναι χαρακτηριστική για τα αρμανικά. Με την επιλογή αυτή η έκδοση της Βίβλου αποκλείει το αρμανικό κοινό της Ελλάδας, το οποίο όμως είναι το πολυπληθέστερο στα Βαλκάνια. Όπως τα ρουμανικά έχουν επηρεαστεί βαθιά από την εκκλησιαστική σλαβονική, έτσι συμβαίνει η γλώσσα των Αρμάνων να έχει δανειστεί βασικούς όρους από τα ελληνικά, κάτι που τεκμηριώνεται άλλωστε από τα παλαιά λεξικά των Δανιήλ Μοσχοπολίτη (1802), Καβαλλιώτη (1770) και Νικολαΐδη (1909). Ατυχείς είναι και οι δημοσιεύσεις για την πιθανολογούμενη πελασγική ή αρχαία μακεδονική καταγωγή των Αρμάνων, αφού είναι βέβαιο ότι θα προκαλέσουν αντιδράσεις μεταξύ των άλλων εθνών. Τέτοιες μέθοδοι αποδεικνύονται ανεπαρκείς για την εκπλήρωση του στόχου της ανύψωσης του αρμανικού ηθικού.

Η τάση ενσωμάτωσης ξένων γλωσσικών στοιχείων χαρακτηρίζεται από μερικούς Αρμάνους ως αδυναμία της γλώσσας τους. Κι όμως δεν θα πρέπει να θεωρείται μειονέκτημα της μορφολογίας της, αλλά στοιχείο χρήσιμο για τον εμπλουτισμό και τη στερέωσή της. Αυτό μπορεί να γίνει κατανοητό από το παράδειγμα της φράσης «καταλαβαίνω» ή «δεν καταλαβαίνω» που ανάλογα με την καταγωγή τους οι Αρμάνοι διατυπώνουν διαφορετικά. Κι

αυτό γιατί συχνά αφηρημένες έννοιες της αρμανικής είναι λεξιλογικά δάνεια. Η λατινική κληρονομιά έδωσε τα *prindu* (< λατ. *apprendere*, μαθαίνω) και *acaṭu* (< δημώδες λατ. **accartiare*, πιάνω, συλλαμβάνω, καταλαβαίνω), το μετσοβίτικο (*a*)*ñilegu* (< λατ. *intelligere*, καταλαβαίνω), καθώς και τα *I'au* (< λατ. *levare*, παίρνω, πιάνω) και *I'au di hâbari* (< λατ. *levare* + τουρκ. *haber*, κατά λέξη λαμβάνω την είδηση). Το πολύ γνωστό *duchescu* συνδέεται με το αλβανικό *ndjek* (ακολουθώ), το αρμανικό *dukem* (πιστεύω, Parahagi 1974²: 505) και τα διαλεκτικά νεοελληνικά *δοκάω*, *αδουκάω* και *δουκειούμι* (θυμάμαι, καταλαβαίνω). Από τα αλβανικά προέρχεται και το νεότερο *curtescu* (< αλβ. *kurtoj*, καταλαβαίνω) που χρησιμοποιούν ορισμένοι Αρμάνοι της Αλβανίας, ενώ ελληνικής καταγωγής είναι το *achichâsescu* (< ελλ. *απεικάζω*) των Αρμάνων του Γράμμου (Γραμμουστιάνων). Τέλος, υπάρχει το *angăldâsescu* (< τουρκ. διαλεκτικό *angildamak*, φωνάζω το βουβάλι), που χρησιμοποιούν οι λεγόμενοι *Vârghăreni*, Αρμάνοι που πέρασαν στη Ρουμανία από τη Βουλγαρία. Η λέξη αυτή δεν έχει ακόμη λεξικογραφηθεί. Αυτή η προσαρμοστικότητα της μορφολογίας της αρμανικής δεν είναι αδυναμία. Μόνη πραγματική αδυναμία για την κατάσταση της γλώσσας είναι πως αυτή η διαφορετικότητα του λεξιλογίου δεν κοινωνείται και δεν παραδίδεται μεταξύ των Αρμάνων.

Η απομακρυσμένη θέση πολλών αρμανικών οικισμών σε συνδυασμό με τις δύσκολες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν σε πολλές χώρες είναι η αιτία για τα πολλά, ακόμη και σήμερα, ανοικτά ζητήματα στη μελέτη της αρμανικής. Στην Ελλάδα, όπου ζουν και οι περισσότεροι Αρμάνοι, η μελέτη της γλώσσας, παρά τις λίγες εξαιρέσεις, εμποδίστηκε από τις αδυναμίες του συστήματος σπουδών των νεολατινικών γλωσσών και την παραδοσιακή άρνηση του γραπτού αρμανικού λόγου. Συχνά οι κάτοικοι των χωρών όπου ζουν οι Αρμάνοι δεν γνωρίζουν καν την ύπαρξη της γλώσσας. Τα κενά της γνώσης και την εκπροσώπηση των Αρμάνων αναλαμβάνουν σε πολλές περιπτώσεις να καλύψουν άνθρωποι χωρίς επιστημονική επάρκεια. Η τεκμηριωμένη έρευνα και ο διαφωτισμός του ευρέος κοινού παραμένουν συνεπώς ζητούμενα.

Ένα περαιτέρω βήμα είναι η βελτίωση των σχέσεων των Αρμάνων που ζουν στις διάφορες χώρες. Στις συναντήσεις των Αρμάνων των Βαλκανίων δεν είναι δυνατό να αποκρυβούν ούτε η προέλευση από διαφορετικά κράτη, ούτε η διαφορά στις πολιτικές πεποιθήσεις. Ούτε τέλος θα υπάρξουν Αρμάνοι που θα αυτοπροσδιορίζονται αποκλειστικά μέσω της αρμανικής τους ταυτότητας. Είναι αλήθεια ότι το θέμα της ταύτισης με τα εκάστοτε επίσημα έθνη δυσχεραίνει τη συζήτηση μεταξύ των μειονοτήτων σε διεθνές επίπεδο. Η επιτυχία της συνεργασίας ωστόσο θα εξαρτηθεί από την αποδοχή και το σεβασμό της όποιας συμπληρωματικής ταυτότητας του καθενός.

Υπάρχουν βέβαια και κάποιοι βασικοί παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά το ζήτημα της γλώσσας των Αρμάνων, εναντίον των οποίων δεν μπορεί να ενεργήσει κανείς. Τέτοιοι είναι ο χαρακτήρας των οικισμών, η μεγάλη τους γεωγραφική διασπορά, οι κοινωνικές δομές, η παγκοσμιοποίηση, οι διεθνείς εμπορικοί δεσμοί, η ολοένα αυξανόμενη διείσδυση της αγγλικής γλώσσας. Εύκολα ενοχοποιούνται η κρατική πολιτική και η στάση της πλειονότητας, λησμονείται όμως ότι η αφομοίωση και ο θάνατος μιας γλώσσας μπορεί να επέλθουν ακόμη και ως φυσιολογική εξέλιξη. Γλώσσες κινδυνεύουν καθημερινά με εξαφάνιση είτε γιατί η απομονωμένη θέση των οικισμών των ανθρώπων που τις μιλούν δεν ευνοεί την ανάπτυξη ενός κατάλληλου συστήματος στήριξης της γλώσσας, είτε γιατί έχουν χάσει τη σημασία τους για την οικονομία του τόπου, είτε γιατί κάποια άλλη γλώσσα ασκεί μεγαλύτερη έλξη. Για παράδειγμα, τα ραιτορωμανικά της Ελβετίας συγκαταλέγονται επίσης στις απειλούμενες γλώσσες, παρόλο που απολαμβάνουν το καθεστώς της τέταρτης επίσημης γλώσσας του κράτους. Η λύση επομένως δεν είναι οι επιθέσεις εναντίον των γλωσσικών πλειονοτήτων. Και οι τελευταίες έχουν τις ανησυχίες τους, που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη εξίσου σοβαρά. Εξάλλου εύκολα μπορεί οποιαδήποτε γλώσσα να καταστεί εντός μερικών γενεών απειλούμενη υπό την πίεση της παγκοσμιοποίησης και των αγγλικών. Τότε πια κανείς

δεν θα ενδιαφέρεται για τις μικρές γλώσσες, αφού θα έχουν ήδη χαθεί, αλλά ενδεχομένως για τα απειλούμενα ελληνικά, ρουμανικά, αλβανικά κ.ο.κ.

Βιβλιογραφία

- Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ε. 1948. *Η πολιτική πλευρά του κουτσοβλαχικού ζητήματος*. Αθήναι.
- Bara, M. 2007. *Limba aromână* [= Η αρμανική γλώσσα]. București: Cartea Universitară.
- Carageani, G. 2002. *Studi lingvistici sull' aromeno*. Cluj-Napoca: Clusium.
- Caragiu Marioțeanu, M. 1975. *Compendiu de dialectologie română* [= Εγχειρίδιο ρουμανικής διαλεκτολογίας]. București: Editura științifică și enciclopedică.
- Caragiu Marioțeanu, M. et al. 1977. *Dialectologie Română* [= Ρουμανική διαλεκτολογία]. București: Editura didactică și pedagogică.
- Černjak, A. B. 1990. Арумынский язык [= Η αρμανική] Στο Α. V. Desnickaja (επιμ.) *Основы балканского языкознания: Языки балканского региона*. Ленинград/Санкт-Петербург, τ. 1, 192-220.
- Cunia, T. 1999. On the standardization of the Aromunian system of writing. The Bituli-Macedonia Symposium of August 1997. Ανακοίνωση στο 5ο Διεθνές Συμπόσιο για την αρμανική γλώσσα και τον αρμανικό πολιτισμό, Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg, Germany, 25-26 Ιουνίου 1999. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.farsarotul.org/nl23_3.htm.
- Δανιήλ ο εκ Μοσχολόπουλος 1802. *Εισαγωγική διδασκαλία περιέχουσα λεξικόν τετράγλωσσον των τεσσάρων κοινών διαλέκτων ήτοι της απλής ρωμαϊκής, της εν Μοισία βλαχικής, της βουλγαρικής, και της αλβαντικής*. Βενετία.
- Dorian, N. 1981. *Language Death: The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dressler, W. U. & Wodak-Leodolter, R. (επιμ.) 1977. Language death. *International Journal of Sociology of Language* 12.
- Gumperz, J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haarmann, H. 1979. *Elemente einer Soziologie der kleinen Sprachen Europas*. Hamburg: H. Buske.
- Hamp, E. P. 1978. Problems of multilingualism in small linguistic communities. In J. E. Alatis (ed.) *International Dimensions of Bilingual Education. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics*. Washington DC: Georgetown University Press, 155-162.
- Hamp, E. P. 1989. On signs of health and death. In N. C. Dorian (ed.) *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*. Cambridge: Cambridge University Press, 197-210.
- Καβαλλιώτης, Τ. Α. 1770. *Πρωτοπειρία παρά του σοφολογιωτάτου, και Αιδεσιμωτάτου Διδασκάλου, Ιεροκήρυκος, Και Πρωτοπαπά Κυρίου Θεοδώρου Αναστασίου Καβαλλιώτου του Μοσχολοπίτου*. Ενετία.
- Kahl, T. 2005. Aromunen und meglenitische Vlachen: Wachsendes Interesse in Südosteuropa. Kommentierte Bibliographie 1900-2004. *Balkan-Archiv*, Neue Folge 28-29 (2003/2004), 9-118.
- Kahl, T. 2007. *Hirten in Kontakt. Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten (Albanisch, Aromunisch, Griechisch)*. Berlin: Lit.
- Kahl, T. 2009. *Για την ταυτότητα των Βλάχων. Εθνοπολιτισμικές προσεγγίσεις μιας βαλκανικής πραγματικότητας*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Kazazis, K. 1976. Greek and Arvanitika in Corinthia. *Balkanistika: Occasional Papers in Southeast European Studies* 3, 42-51.
- Kremnitz, G. 1994. *Gesellschaftliche Mehrsprachigkeit. Institutionelle, gesellschaftliche und individuelle Aspekte. Ein einführender Überblick*. Wien: Braumüller.
- Labov, W. 1976. *Sprache im sozialen Kontext. Beschreibung und Erklärung struktureller und sozialer Bedeutung von Sprachvariation*. Kronberg: Scriptor
- Νικολαΐδης, Κ. 1909. *Ετυμολογικόν λεξικόν της κουτσοβλαχικής γλώσσας*. Αθήναι.
- Papahagi, T. 1974. *Dicționarul dialectului aromân. General și etimologic* [= Το λεξικό της αρμανικής διαλέκτου. Γενικό και ετυμολογικό]. București: Editura Academiei Române.
- Peyfuss, M. D. 1974. *Die aromunische Frage*. Wien: Böhlau.
- Sachdev, I. & Giles, H. 2004. Bilingual speech accommodation. In T. K. Bhatia & W. C. Ritchie (eds.) *The Handbook of Bilingualism*. Oxford: Blackwell, 353-388.
- Sala, M. 1997. *Limbi în contact* [= Γλώσσες σε επαφή]. București: Editura Enciclopedica.

- Sandfeld, K. 1930, 1968². *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris: Klincksieck.
- Saramandu, N. 1984. Aromâna [= Η αρμανική]. Στο *Tratat de dialectologie românească*. Craiova : Scrisul românesc, 423-476.
- Saramandu, N. 2003. *Studii aromâne și meglenoromâne* [= Αρμανικές και μογλενοβλάχικες μελέτες]. Constanța: Editura Ex Ponto.
- Sasse, H.-J. 1992. Theory of language death. In M. Brenzinger (ed.) *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Africa*. Berlin: Mouton de Gruyter, 7-30.
- Thomason, S. G. 2001. *Language Contact: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Turculeț, A. 2002. *Dialectologie română* [= Ρουμανική διαλεκτολογία]. Iași: Editura Universității “Al. I. Cuza”.
- UCAM = Unica ti cultura-a Armanjlor dit Machidunii (επιμ.) 2004. *Bibliea* [= Η Βίβλος]. Αρμανική μετάφραση D. Cuvata. Skopje.
- UNESCO 1999. *Red Book on Endangered Languages*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.helsinki.fi/~tasalmin/europe_index.html